

Het donkere verleden van Santa Clara

Braziliaanse koffiefazenda's proberen te overleven met behulp van toerisme

Hans Veltmeijer

De Braziliaanse deelstaat Rio de Janeiro heeft alles wat een toerist zich kan wensen: prachtige stranden, regenwoud, bergketens, koloniale stadjes en historische landerijen. Een rondgang langs de landhuizen en koffieplantages van weleer biedt echter ook een pijnlijke confrontatie met een spook uit het verleden waar veel Brazilianen liever niet aan herinnerd worden: de slavernij.

Rond de plaats Valença kunnen toeristen "de historische tour van de koffie" maken. In het groene bergachtige gebied dat deel uitmaakt van het Atlantisch regenwoud bevinden zich talloze in ere herstelde landerijen die in de negentiende eeuw als koffieplantages dienden. Nu het bruine goud Rio de Janeiro al lang heeft vervuld voor de gunstigere ligging in andere delen van het land proberen de eigenaren van de fazenda's met het toerisme in hun onderhoud te voorzien.

Slavernij

Vanaf 1532 werden er Afrikanen naar Brazilië gehaald. Aanvankelijk om te werken op de suikerplantages, bij gebrek aan Indiaanse arbeidskrachten. De West-Afrikanen belandden in Bahia, slaven uit Angola en Mozambique hadden Rio de Janeiro en Sao Paulo als bestemming. Ook Nederland heeft tussen 1630 en 1654 zijn steentje bijgedragen, toen het het noordoosten van het land als kolonie bezat. Tot het einde van de slavenhandel in 1855 zijn er circa 3,5 miljoen Afrikanen naar Brazilië verscheept, waarmee het land bijna 40 procent van de wereldwijde slavenhandel voor zich heeft opgeëist. Na die datum bleef het houden van slaven tot het verbod op de slavernij in 1888 wel geoorloofd.

Zo ook de jonge Marcelo Streva van fazenda Taquara. Hij vormt alweer de zesde generatie sinds zijn voorvader in 1825 vanuit de Portugese Azoren naar Brazilië kwam om er een bestaan als koffieboer op te bouwen. In de gouden periode die volgde, werkten er 225 slaven op de plantage.

Streva toont het handjevol bezoekers een officieel document waaruit blijkt dat de slaven van de fazenda in 1865 aan het Braziliaanse leger afgestaan moesten worden, in de ongelijke strijd tegen het kleine Paraguay. Uiteindelijk legde de drummes, die destijds onder dictatoriaal bewind wel een economische en militaire grootmacht in wording was in Zuid-Amerika, het af tegen de geallieerde troepen van Brazilië, Argentinië en Uruguay.

De dertiger heeft hier zelf nog gewoond, in het gebouw dat nu een goed onderhouden museum is. De indeling van de vertrekken heeft alles te maken met de aanwezigheid van de slaven. Zo zijn er geheime kastjes om de juwelen in te verbergen voor de slaven die in de huishouding werkten. En de overdaad aan ramen diende om het toezicht op de slaven te vergroten. Daarbij kwam: hoe meer ramen, hoe meer macht.

Lokale markt

Maar ook sommige gasten werden niet vertrouwd, getuige het logeerkamertje zonder ramen dat bovendien van de buitenkant op slot kan. De meubels van veelal jacarandahout zijn oogstrelend en de rondleiding eindigt met een buffet van ambachtelijk gezette koffie en traditionele lekkernijen in de kelder.

De sterke koffie is van eigen bodem, want Marcelo's vader hervatte na vijftig loze jaren in 1974 de koffieproductie. Nu groeien er weer 150.000 struiken van de arabica-soort. Voornamelijk voor de lokale markt in het nabijgelegen stadje Barra do Pirai. "We verdienen meer aan het toerisme dan aan de koffieproductie", vertelt Marcelo. "Maar de koffie is ook winstgevend."

Ze zouden er meer mee kunnen verdienen wanneer de koffie het predicaat "biologisch" zou

Het in ere herstelde Braziliaanse landgoed Taquara. De eigenaren van de vroegere koffieplantages proberen nu met toerisme in hun onderhoud te voorzien.

Foto's Hans Veltmeijer

dragen. "Maar het is te duur om dat te verkrijgen. Daar zijn drie jaar lang controles voor nodig die wij moeten betalen."

Brazilië is nog altijd de grootste koffieproducent ter wereld. Zestig procent is bestemd voor Europa, een kwart gaat naar de Verenigde Staten en 15 procent is voor binnenlands gebruik. Bijna alle exportkoffiebonen groeien nu op de 600 tot 700 meter hoge heuvels van de deelstaten Minas Gerais, Sao Paulo, Espirito Santo en Parana - de ideale hoogte. Rond fazenda Taquara reiken de plantages niet boven de 520 meter.

Toch groeide de eerste Braziliaanse koffie in Rio de Janeiro. Maar de eenzijdige productiewijze van ontbossing en het na achttien jaar verbranden van de koffiestruiken leidde ertoe dat de grond aan het einde van de ne-

gentiende eeuw was uitgeput. De Europese immigranten in Sao Paulo en Minas Gerais namen het stokje over en gebruikten de vruchtbare grond op duurzamer wijze door afwisselend verschillende gewassen te verbouwen.

Drie etages

De fazenda's in Rio gingen over op veeteelt. Dat geldt nu ook nog deels voor Taquara, waar 2500 varkens in niet altijd even fraaie omstandigheden gehouden worden. Ze zijn voor de diepvriesmarkt bestemd. Daar zorgen Marcelo's vader en broer voor, net zoals voor de koffietak. Hij doet samen met zijn moeder het toerisme. Met de gezamenlijke inkomsten hopen zij de statige fazenda voor de volgende generatie te behouden.

Van een totaal andere orde is fazenda Santa Clara, zo'n 40 kilometer verder landinwaarts op de grens van de deelstaten Rio de Janeiro en Minas Gerais. Het indrukwekkende gebouw dat in de tweede helft van de achttiende eeuw tegen de beboste berghelling werd gebouwd, doemt plot-

seling op. Het staat in the middle of nowhere, aan een rivier.

Aan de andere oever is er zowaar een restaurant, vanwaar het uitzicht over de fazenda majestueus is. Bij Fumaca, Brasa e Prosa (rook, grill en geklets) moet de oude baas de sla nog uit de moestuin plukken en gaat de eigenaar na onze bestelling nog snel een boodschap doen.

Onderweg naar de fazenda vangt de toerist de schichtige blikken op van verwaarloosde, arme zwarte landarbeiders die in kleine huisjes wonen. Ze hebben geen mogelijkheden gezien om vergeten oord te verlaten nadat Brazilië - als laatste land in de wereld - in 1888 de slavernij afschafte.

Het grote complex Santa Clara van liefst drie etages verkeert in vervallen staat. Toch blijkt er leven te zijn, want voor 5 real biedt de montere vrouw des huizes een rondleiding aan. Adelia Felicia de Paula Nogueira blijkt een van de 35 eigenaren te zijn, die het niet met elkaar eens kunnen worden over de bestemming van het erfgoed. En omdat subsi-

die van de overheid om het gebouw te onderhouden, uitblijft, staat de historische grootste fazenda van Latijns-Amerika te koop.

Nagelafdrukken

Nogueira houdt dagelijks rondleidingen voor toeristen die de uithoek bereikt hebben. Bij het betreden van de martelkamer voor 200 slaven is iedereen even stil. De nagelafdrukken en de bloedsporen bij de martelwerktuigen zijn nog goed zichtbaar op de muur. "Hierbinnen wordt heel veel waarheid verteld die Brazilië niet wil horen", commentarieert de gids. Tijdens de rondgang, die voert over een vloer van pijnbomenhout uit Riga en langs de 12 salons en 90 kamers met 365 ramen (voor ieder jaar één), maakt zij duidelijk dat Santa Clara niet zomaar een fazenda met slaven was.

De kernactiviteit was hier niet suiker- of koffieteelt, maar de productie van slaven - onder de wrede leiding van de zoon van de stichter van de fazenda, een vrijmetselaar. Per Angolese man

waren er negen vrouwen beschikbaar voor de reproductie. De meisjes begonnen hun slavenarbeid op hun dertiende en stierven meestal rond hun zestiende levensjaar. Wanneer een kind twee jaar was, werd het verkocht. De meest gewilde mannen waren degenen die alleen jongtjes verwekten.

In de hoogtijdagen van de slavenfokkerij, rond 1824, bracht deze handel acht keer meer op dan de koffieteelt. Santa Clara was een van de weinige en in ieder geval de grootste in zijn soort in Brazilië. Nadat uiteindelijk ook in Brazilië de slavernij werd afgeschaft, veranderde de fazenda kortstondig in een casino. De speeltafel van jacarandahout getuigt van die episode. De groene, kale heuvels rondom de fazenda zijn het gevolg van de koffieteelt die er daarna plaatsvond.

Hollands tintje

In 1924 kocht de opa van Nogueira, kolonel Joao Honorio, de vervallen onderneming. Hij gaf een Hollands tintje aan de geschiedenis van Santa Clara, door 4000 Friese melkkoeien te laten overkomen. Maar ook hierdoor werd de toekomst niet veiliggesteld. De afgelopen jaren was de plek een geliefde setting voor opnames van populaire televisieseries, maar ook toen zat een opknappert er niet in.

Zo bevindt zich het gebouw nu in een deplorabele staat, het hout rot weg en sommige delen

storten letterlijk in. Geld voor het onderhoud hebben de 35 kibbelende en verre van gefortuneerde erfgenamen niet. Nogueira wijst met de beschuldigende vinger naar de overheid, die volgens haar dit nationale erfgoed zou moeten redden. "Ik heb destijds zelfs toenmalig president Cardoso benaderd, maar die antwoordde dat dit niet de juiste geschiedenis was. Ze willen alleen de mooie geschiedenis tonen."

Intussen zijn er plannen van Japanse investeerders om er een luxehotel van te maken. Maar voorlopig moeten Nogueira en haar familieleden de wacht houden, geholpen door twaalf dobermanmannen die 's nachts het terrein bewaken tegen dieven die uit zijn op de kostbare antieke inboedel van de fazenda. Bijvoorbeeld die eeuwenoude zilveren spiegel.

Adelia Nogueira heeft naast de verkoop van de fazenda haar eigen project. Zij heeft twee jaar besteed om de geschiedenis van Santa Clara te bestuderen. Nu is het tijd om die kennis op papier te zetten. "Ik ga er een boek over schrijven, om ook deze geschiedenis voor Brazilië te behouden", glundert zij terwijl ze druk bezig is met een andere bijverdienste: de verkoop van zelfgemaakte brandewijn van suikerriet.

Rond de plaats Valença, in de Braziliaanse deelstaat Rio de Janeiro, kunnen toeristen "de historische tour van de koffie" maken.

Foto Hans Veltmeijer

KNIP JEZELF NIET IN DE VINGERS

Journalisten en uitgevers hebben het auteursrecht op de artikelen in kranten en tijdschriften. U mag die artikelen gebruiken voor een papieren of digitale knipselkrant, maar dan moet u er wel iets voor betalen. Via CLIP (Copyright Licentie- en Incassobureau Pro) kunt u een licentie krijgen voor het gebruik van artikelen. Op onze site kunt u ondermeer snel berekenen wat legaal knippen u kost met behulp van onze Clip Calculator. Dus graag tot ziens op www.clip.nl.